

SIRA SAYILARI:

Asıl sayılara -nci / -ancı eklerinin eklenmesiyle yapılır:

Birinci = bārānci , ikinci =şigānci, üçüncü = şucunci ~hucānci~şücünci (<uş+-enci), diordānci =dördüncü, beşinci = besānci, ahlānci=altıncı, onuncu = onānci.

TAHMİN SAYILAR:

a. İki tane yakın sayıların yan yana gelmesiyle yapılır:

şigā-uş “iki-üç”, üş-diort “üç dört”

b. Yakın olan asıl sayılar ile onlar rakamlarının birleşmesiyle yapılır:

diort-bes on “kırık elli”, yidā-saGās yüz “yedi sekiz yüz”, şigā-uş māñ “iki üç bin”

c. onlar rakamlarına çoğul ekinin eklenmesiyle yapılır:

onner “on kadar”, yüzder “yüz kadar”.

ç. Zamir ile asıl sayıların birleşmesiyle yapılır. Mesela:

Gahş yigärmä “ondan fazla”, Gahş ohdäs “yirmiden fazla”, hucun Gahş “otuzdan fazla”, beson Gahş “elliden fazla”.

BERABERLİK (ÖMLÜK) SAYILARI

Sayılar ile zamirlerden yapılır. Meselâ:

şigā go <şigā xo “ikimiz, iki kişi beraber”

ucu go <uş xo “üçümüz, üç kişi beraber”

şigehsä <şigā ehsä “onlar ikisi”

hücüsä ~ şücüsä <uş ehsä “onlar üçü birlikte”

xo Çinceden alınmış bir zamirdir. ‘Hepsi’ anlamındadır. Bu kelimedden türeyen sayıların anlamı konuşan şahsı da ifade eder. ‘Ehsä’ zamiri kendi anlamındadır.

Asıl sayılar, sıra sayılar, tahmin sayılar isimleri nitelidiği zaman, isimlerden önce gelir.

Meselâ:

bār kun “bir gün”, bes ay “beş ay”, bārānci kun “birinci gün”, besānci ay “beşinci ay”, bār-şigā kun “bir iki gün”, bes-ahldä ay “beş altı ay”.

Berberlik sayıları cümlede isimleri nitelemez. Cümledeki isimlerle aynı konumdadır.

Meselâ:

Mäs şigä go bäle barenä. “Biz ikimiz beraber gidelim!”

SAYILARIN İSİMLEŞMESİ:

Sayılar da bazı zamanlarda nitelediği nesne yerine isimlerin hali, şahıs ekleriyle gelir.

Örneğin:

Ol hücühsänge xue kaylagäla gel di. “(sen) o üçüne gel toplantı yap de.”

Sen ol şigehsän ezerdep gel. “Sen o ikisini getir.”

Besden şigä alohtsa, uş qap dâr. “5-2= 3”

4. MİKTARLAR

Batı Sarı Uygurca’da nesnenin miktarını bildiren kelimeler oldukça fazladır. Hareket miktarı oldukça azdır. Aynı zamanda Çince alıntı miktarların sayısı da az değildir.

Nesne Miktarları

va “ağıl” bär va qavan “bir ağıl domuz”

bazi “demet” bär bazi cäusay¹ “bir demet cousay”

yazi “dilim” bär yazi Guän “bir dilim karpuz”

fän “tane” şigä fän boci “iki tane gazete”

cañ “sayfa” şigä cañ kegde “iki sayfa kağıt”

to “takım” uş to gezgä “üç takım elbise”

şuañ~şoñ “çift” uş şuañ şüa “üç çift çizme”

cenzi “tane” uş cenzi dayi “üç tane palto”

due “çift” uş due sârGa “üç çift küpe”

Hareket Miktarları

Gaht “defa”, uş Gaht Garahdä “üç defa baktı”

xur~qur “sefer” uş xur gehldi “üç sefer geldi”

bien “defa” uş bien oñşähdä “üç defa okudu”

Bazı isimler nesnenin miktarını bildirir, miktar rolunu oynar:

---

¹ . cousay : bir cins güzel kokulu sebze, kıymalı yemekler için kıyma yapımında kullanılır.

ugur “sürü” bär ugur aht “bir sürü at”
baş “baş” bär baş uhgus “bir oküz”
bär baş daräg “bir başak buğday”
däp “tane” bär däp oht “bir tane ot”
tuñ “kova” bär tuñ su “bir kova su”

5. Zamir

Batı Sarı Uygurca'daki zamirler şahıs zamirleri, gösterme zamirleri, dönüşlülük zamirler, karakter zamirleri, soru zamirleri, niteleme zamirler, belirsiz zamirler, ilgi zamirleri diye sekize ayrılır.

A. Kişi Zamirleri:

tekil	çoğul
I. men “men”	mäs~müz “biz” ~mäsder~müzder
II. sen “sen”	seler “sizler”
III. ol “o”	golar “onlar”

ol “o” (uzaktakiler için), olar “onlar”

a “o” (uzaktaki kişiler için) alar “onlar”, uzaktaki kişiler için)

gol, ol, a genelde nesnelere için de kullanılır. Gösterme zamiri olarak da gelir.

Kişi zamirlerinin isim halleriyle çekimi yapılır. Fonetik değişikliklere uğrar dolayısıyla eski şekli de uzaklaşır.

B. İşaret Zamirleri

İşaret zamirleri genellikle isimlerin yerine gelir. Yakını ve uzağı gösteren zamirler vardır. Onların tekil ve çoğul şekilleri de vardır.

	<u>tekil</u>	<u>çoğul</u>
yakını göstermek için:	bu “bu”	bular “bunlar”
uzağı göstermek için	gol “o” (gözle görülür uzaklıkta), ol “o” (başka yerde olanlar için) a “o” (biraz uzaktakiler için)	golar “onlar” olar “onlar” alar “onlar”

Gösterme zamirleri isim halleri alır. *Gol, ol, a'*ların isim hali çekimleri üçüncü şahıs kişi zamirleriyle aynıdır. Bunun hal çekimi yapıldığı zaman ses değişikliğine uğrar. '*Bular*' zamirinin çekimi yapıldığı fonetik değişikliğe uğramaz.

İsimlerin Yalın Hali: bu "bu",	bular "bunlar"
Aitlik Hali: mänän~bunän "bunun",	bularnän "bunların"
Yönelme Hali: buga~muga~baga "buna",	bularga "bunlara"
Belirtme Hali: bunä~mänä "bunu",	bularnä "bunları"
Kalma Hali : mända "bende",	bularda "bunlarda"
Çıkma Hali : mändan "bundan",	bulardan "bunlardan"

C. Dönüştürülük Zamirler

Dönüştürülük zamirler *uzu* "özü" ve *ehsä* "kendi" dir. '*Uzu*' uz kelimesinden gelmiştir. Uygur, Kazak, Kırgız Türkçelerindeki 'öz' kelimesiyle aynı köktendir. '*Ehsä*' anlamı '*sahibi*' Uygurcada '*ige*', Kazakçada '*iye*', Kırgızcada '*ee*' hepsi aynı anlamda aynı köktendir. Şimdi '*mal ehsä*' 'mal sahibi' anlamındadır:

uz "kendi" +-ä (111. şahıs ekidir) = uzä > uzu

ege "sahip" +-sä (111. şahıs eki) = egesä > ehsä

Dönüştürülük zamirlerinde üç şahıs vardır. Aynı zamanda tekil çoğul şekli de vardır:

tekil

I. men uzu~men ehsä "ben kendim"

II. sen uzu~sen ehsä "sen kendin"

III. gol uzu~gol ehsä, ol uzu~ol ehsä "o kendi"

çoğul

I.mäs uzu (uzuler) ~ mäs ehsä (ehsäler), "biz kendimiz"

II. seler uzu (uzuler)~seler ehsä (ehsäler) "siz kendiniz"

III.golar uzu (uzuler)~golar ehsä (ehseler) "onlar kendileri"

olar uzu (uzuler) ~ olar ehsä (ehsäler), "onlar kendileri"

Bazı yaşlı kişilerin konuşmalarında, I. şahıs tekil zamirlerine iyelik eki *-m* eklenir:

Men uzum den. "Ben kendim söyleyim."

Men ehsäm baren. "Ben kendim gidiyim."

Üçüncü şahıs *gol* veya *ol* zamirleri genellikle cümlelerde düşer:

Uzu (men) yü Garagâş diy dro. “(O) kendi eve bakıcağını söylüyor.”

Uzuler mañ Gan sägda busek kemzi alänGaş mañGey. “(onlar) yola çıkarken yanına biraz ekmek alsın.”

Dönüşlük zamirlerinin ismin halleriyle çekimi yapılabilir.

Ç. Karakter Zamirleri

Karakter zamirleri zamirlere +-dag /-deg eklerinin eklenmesiyle yapılır:

bu “bu” = bundag ~ mändag “buna benzer”

gol “o” = gondag “ona benzer, onun gibi”

men “ben” = mendeg “bana benzer”

sen “sen” = sendeg “sana benzer”

Karakter zamirleri cümlede sıfatların yerinde gelip, isimleri niteler. Aynı zamanda sıfatların isimleştiği gibi nitelediği ismin yerinde gelebilir. Bundan dolayı çoğul eki ve hal ekleriyle çekimi yapılabilir:

Mändag käsina men görmegen. “Böyle kişiyi ben görmemiştim.”

Män andaglarnä almen, mändaglarnä alen. “Ben öylesini almam, böylesini alırım.”

B. Soru Zamirleri

Soru anlamında gelen zamirler soru zamirleridir. Bunlar:

ni “ne”; käm “kim”, Gay “hangi”

Bu üç tane soru zamirinden bir süre soru zamirleri türemiştir. Mesela:

ni “ne” = nici ~ nece “kaç” (ondan küçük olan sayılar için kullanılır)

niyor “ne durumda” nicik “ne durumda”, nicinci “kaçıncı”

käm “kim” = kämneñge “kiminki”, kämdeğ “kim gibi”

Gay “hangi” = Gaydağ “hangisi gibi”, Gahcan “ne zaman”.

Soru zamirlerinin çoğul, şahıs, haller ile çekimi yapılır. Mesela:

niler “neler”, ninä “neyi”, nege “nereye, niye”, nenäñ “nenin”, neden “neden”, nesän “neyin”, kämner “kimler”, kämneñ “kimin”, kämden “kimden”, Gaysä “hangisi”, Gaysälar “hangileri”, Gayda “nerede”.

ni zamiri sık sık bazı kelimeler ile birleşerek kısa cümle oluşturur, fonetik değişikliklere uğrar:

nagäp “ne yapıyor” < ni Gäläp, naxşe “ne yapacak” < ni Gälgäş er, nago “neden” < ni Gälö, nop bar “ne oluyor” < ni bolov bar, nevogane “ne oldu” < ni bolgan er.

Soru zamirleri bazı vakitlerde soru anlamında gelmez. Bir cümlede iki zamir olduğu zaman, birinci zamir şart manasını bildirir. İkinci zamir ise birinci zamiri gösterme rolünü oynar:

Gaysä yaxşı bolsa anä (Gaysen) alen. “Hangisi iyi ise onu alın.”

niçi kəsi gelse, niçi kesige falap beren. “Kaç kişi gelse, o kişilere dağıtacağım.”

6. Belirli Zamirler

İfade ettiği nesne ve olay belirlidir. Belirli zamirler *xo* “çoğul, herkes”, *barä* “hepsi”. Belirli zamirler şahıs ve hal çekim ekleri alabilir:

golar xosä gep dro. “Onların hepsi geldi.”

Sen käsilerge xosänGa bär di! “Sen kişilerin hepsine söyle!”

Bu goännarnän baränä ahdä. “(Ben) karpuzların hepsini aldım.”

barä isimlerden önce gelerek isimleri belirtir:

Barä (la) menekdä sen yimsoderäp där na! “Sen bütün paraları harcadın.”

7. Belirsiz Zamirler

Belirsiz zamirler *me~be* “falan şey”, *neme* “ne”, *bärme* “bazı”, *bärsek* “bazı”, *muca~mäca~mica* “biraz”, *nisäyer* “ne olduğu belli olmayan”, *kämänser* “birisi”, *Gaysäyer* “her hangi biri”.

Belirsiz zamirler belirttiği nesnenin sayısı, karakteri ve objektipi belli değildir:

Qar liañkäuzi şigä bar me dro. “(Duyduğumuza göre) öyle iki yaşlı varmış.”

Acañ-anañ yaxşı neme yiv där na! “Baban ve annen güzel bir şey yiyor.”

bärme kəsi pipiñnä añnerdan GohrGov dro. “Bazı kişiler tenkitten korkuyor.”

Yagdan maga muca ber! “Yağdan bana biraz ver.”

gece kämänser menän säkdä äştdä. “Geceleyin birisi kapımı vurdu.”

Belirsiz zamirler şahıs, hal çekim ekleri alabilir:

mändag nemesän men bälmes. “Böyle şeyleri ben (hiç) bilmiyorum.”
sen gondag nemenä alänGaş naxşe? “Sen öyle bir şeyi alıp ne yapacaksın?”

B. İlgı Zamırleri

Aitlik ekiyle gelen zamirler ve isimlere -Gä / -gä ekinin eklenmesiyle İlgı Zamırleri ortaya çıkar:

menän +-gä = menänğä “benimki”
senän +-gä = senänğä “seninki”
gonän +- Gä = goneñGe “onunki”
mäsdän +-gä = mäsdänğä “bizimki”
selernän +- gä = selernänğä “sizinki”
golarnän +-Gä = golarnänğä “onlarınki”
şueşonän +- Gä = şueşonänğä “okulunki”

-Gä / -gä ekleri aynıdır. Ağızlarda serbestçe birbirinin yerine kullanılabilir. Kesin bir kuralı yoktur.

Aitlik zamirleri ile ilgı zamirleri farklıdır. İlgı zamirleri cümlede yüklem olur, aitlik zamirleri ise cümlede isimleri niteler:

Bu pudäg menänğä. “Bu mektup benim”. (yüklem)

Bu menän pudäg dro. “Bu benim mektubum”. (yüklem değildir)

Bazen sıfatlar gibi isimleşir, hal çekim eki alabilir. Cümlede özne, tümleç ve nesne olarak gelebilir. Fakat isimleri nitelemez:

Barsdän pegä (<pehrk) bezäk dro, ahrslannänğä andan dahGä bezäk dro. “Kaplanın gücü aslanın gücünden daha fazladır.”

Menänğä gonänğädan yaxşı dro. “Benimki onunkinden iyidir.”

menänğänä algäş me? “Benimkini alır mısın?”